

Саша МАРКОВИЋ*

ФРАНЦУСКА ШТАМПА И БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС

ABSTRACT: The paper deals with the treating of the Congress' of Berlin decisions in the French press, which denied the right to young Slavic-Balkan people to become the nations, all in the name of the peace, European political balance and higher French interests. This work presents an insight into interesting political, historical and sociological topic, which is rarely treated by the modern historiography and political science.

KEY WORDS: Congress of Berlin, French press, nation, Slavic-Balkan people

Француска стиже на Берлински конгрес ослабљена, потучена и згрчена на своју «сабраност». Због пораза 1871. године, Наполеон III је морао уступити прво место у Европи Бисмарку, а Француска се склонила немачком Рајху с пута. Немачка је од тада прва сила на са њеним јако бројним становништвом (39 милиона душа), са њеном снажном привредом, а поготово са ефикасношћу њене војске, која јој даје осећај надмоћности над Аустријом и Француском. Бизмаркова спољна политика ће отворено изјаснити вољу младе немачке нације да се ојача, знајући бити опрезно опортуниста из прагматичних разлога.

Доиста, иако побеђена, Француска је успела сачувати значајна преимућства и доживљава прави успон. Као прво, њен неоспоран привредни развој, већ започет у царска доба, и даље цвета, што сјајно доказује унапред плаћена ратна штета од 5 милијарди франака, коју јој је Немачка наметнула Франкфуртском уговором 10. маја 1871. године. Поред тога, француске банке су том приликом изаткале опширну мрежу са иностранством с којим ће и даље сарађивати, а свет је запазио моћ француске народне акумулације: позиви француском кредиту ће се множити широм Европе и омогућити француској финансијској си-

* Аутор је редовни професор на Факултету за славистичке студије на Сорбони.

ли значајно повећање својег утицаја. Даље, републикански режим може рачунати на патриотизам јавног мњења и читавог народа, који се слаже са војном обновом, ма колико она буде коштала. Француска штампа хоће по свакој цени веровати у тај неопходан препород и усредсређује јавну расправу око међународног става којег би требало заузети да би омогућило то свето национално дело. Она управо гледа источне кризе кроз опсесију окрепљујућег пацифичног *status quo*. Источно питање је застрашује зато што прети том спасоносном миру. Гамбетта у свом говору Ангерс-а у априлу 1872. године, јако добро излаже то искључиво трагање за Гралом: «Ова нација, која је знала како спасити своју част, знаће исто тако како повратити свој природни ранг у свету».

Без обзира на све, остаје чињеница да је сад Бисмарк нови господар у Европи и да чврсто жели искористити тај повољан положај да би замрзнуо нове постигнуте позиције на континенту. Првенствено тежи изоловању Француске да би јој онемогућио страшно зељени «реванс». Француска тада изгледа страшно немоћна. Као сто је често био случај са њом у прошлости, она се тада заклања иза универзалних начела и постаје алегорично оличење такозваних *Lumières*. На прагу конгреса, француска штампа се изражава као уставотворна скупштина, такозвана *Constituante*, кад је 20. маја 1790. године објавила мир свету. Срдачно се бори за неку врсту «величанствене сабраности», управо у време кад развој народне просвете и јефтине штампе омогућава појаву правог јавног мњења, што осетљиво компликује деликатну игру европске сагласности, која почива на тајним преговорима и не трпи јавност.

Опседнут пацифичким *status quo*

Антисловенска кампања

Међународна криза отворена ратом између Русије и османске царевине у априлу 1877. године, која ће се завршити Санстефанском споразумом 5. марта 1878. године па онда Берлинском конгресом, изазива праву антисловенску кампању у француској штампи, која гледа на Русију, па шире и на све хришћанске Словене на Балкану, као на главну претњу против мира и европској безбедности. Тада видимо како се сви стереотипи разбесне и како се разбуктају антисловенске фантазме и страсти западне културе. Одмах после Санстефанског уговора, може се читати у *La République française*: «Колико слабости словенске расе и њених искључивих и силних нагона. [...] Словени су одмах почели да елиминишу несловенско тело, укључујући Јевреје и Грке, на свим подручјима које желе само за себе. [...] Повећање Србије, русификација дунавског ушћа, давање јадранског приморја Црној Гори, сви ти про-

пусти морају покренути оптужбу западног света, а поготово Аустрије и Италије »¹. У тим месецима колективне медијске хистерије, јавно мњење оптужује уједно «русификацију» Балкана, «словенско чишћење балканског подручја», «српске и црногорске агресије» против османске власти и османског становништва, «православну ревност », «свесловенску дволичност» у међународним преговорима и «страшно опасну амбицију Русије».

Али више од ичега, француска штампа страхује пред експанзијом те превелике азијске силе коју оличава Русија по њеном схватању. 24. јануара 1878. године, *L'Illustration* доноси наслов: “Руси су прешли Балкан”, а *La République Française* додаје : «Јесу Руси заиста поново прешли Балкан, и највероватније заувек»². «Да ли ми можемо затворити очи пред евидентним? Очигледно, ако се тај рат продужи, турско царство ће бити смакнуто, читав турски народ истребљен, а географска карта Истока дубоко поремецена са судбоносним последицама за западну Европу »³. Суочена са турским сломом и руском одлучношћу, француска штампа се безнадлежно покорила: « [...] Русија неће одустати од својег вишевековног и страшног циља; било на који начин, она ће га постићи. [...] У стању је да уништи Турску без да је разруши. Довољно је само да прошири своју надмоћност са обе стране Балкана, да учврсти своју искључиву доминацију над Црним морем, од дунавског ушћа до Батума, да би довршила своје дело, да отвори себи пролаз до Егејског мора преко Солуна и до Јадранског мора захваљујући било којој луци тобоже додељеној Црној Гори. [...] У почетку рата, покрила је своју агресију хришћанском солидарношћу; а данас Италији прети црногорско суседство, или руско, што је сасвим исто, преко пута Јадрана»⁴.

Збуњена пред том «православном словенском агресијом» према Турцима или, шире схваћено, према муслиманском становништву на Балкану, француска штампа постане бранитељ османског царства. Она оптужује велике силе потписнице Париског уговора 1856. године за напуштање Турске и осећа потребу за «подизањем гласа да би се чуо једноставан протест у име правде »⁵. (*Le Petit Journal*) се жали «да је све дозвољено када је у питању Турска»⁶. *La République Française* додаје са више залагања: «Муслиманска раса трпи већ осамнаес месеци неравномерну борбу против много јачег. [Сад] ћемо тек видети које зло могу

¹ 12. март 1878. године.

² 5. јануар 1878. године, 2.

³ *Ибидем*, 9. јануар 1878. године, 2.

⁴ *Ибидем*, 6. март 1878. године, 1, чланак датиран од 5. марта.

⁵ *Vreme Le Temps*, 2. јануар 1878. године, 1.

⁶ 2. јануар 1878. године, 2.

учинити књижевна претеривања појединих публициста судбини једног народа »⁷. Те новине чак сумњају у истинитост османских злочина на Балкану: «Зна се одакле ово [западно] колебање потиче. Криво је јавно претеривање око крвопролића у Бугарској уочи рата [...]. Бугарофилска агитација је везала руке не само енглеском кабинету него чак другим западним властима, које су увек имала обичај да пруже Турској подршку. [...] Хришћански сељак на Балкану нам је одувек изгледао чак и сретнијим од турског јер је увек био снабдевен а није имао дужности према држави као што јесте случај са турским сељаком. [...] Нисмо успели наћи доказе систематског турског деспотизма. Турци су једноставно жртве лажних клевета». Чак се сматра да жртва сноси дело одговорности јер, каже *La République Francaise*, «Недостатак храбрости код бугарског сељака јесте сигурно омогућио сва та прекорачења »⁸.

Морамо рећи да све узевши у обзир, за време те међународне кризе француска штампа претежно игнорише или чак и крије свакодневицу хришћанског словенског становништва на Балкану. Скоро никад се не помиње неуспех *Tanzimata*, драматичан залазак централне власти на том подручју, што омогућава самовољан деспотизам свих бегова, или порески притисак који је постао просто неподношљив. Што је горе, ако она заиста схвата Берлински конгрес као могуће решење, макар привремено, балканске кризе започете 1875. године, нико не подвлачи судбоносно развијање и дубоки потрес који на Балкану остварују убрзани процес ослободјења јужних Словена од османског јарма; нико не примећује прва међусловенска супарништва, која ће постати трагична у будућности. Иако је једна од важнијих осовина Берлинског конгреса управо била узимање у обзир развитка локалних тежњи, признање независности Румуније, Србије и Црне Горе, залагање за процес независности Бугарске, прихватање прогресивног историјског националног развитка Балкана започет грчком независношћу, француска штампа остаје претежно осетљива на слом европске Турске. Она ће првенствено затражити од Берлинског конгреса да национални покрет на Балкану мора бити контролисан и ограничен од великих сила с обзиром на њихове сопствене више интересе, у оквиру европског споразума. Већ 24. јануара 1878. године, *La République Francaise* сматра да «Енглеска мора зауставити источне хришћанске националности на низбрдици која их право води ка словенској задубљености». 30. марта 1878. године, *Le Temps* задаје страсан антибалкански ударац: «Румуни, Срби, Црногорци и Бугари не изгледају природно наклоњени снажној одбрани своје слободе и својег суверенитета против стране надмоћности, они су под-

⁷ 24. јануар 1878. године, 2.

⁸ 24. јануар 1878. године, 2, чланак датиран од 15. јануара.

ложне националности». Напротив, француска штампа ће се обрадовати гаранцијама мањинама датим ради заштите од прекорачења балканских национализама. Исто тако, она неће уопште приметити огромне напоре умереног Горчакова, који је све учинио да би контролисао панславистичку страст, развој балканских захтева и притиске руских генерала да би се Русија могла вратити за сто европске сагласности. Најзад, француска штампа неће схватити колико је опасно удаљивање између Русије и Немачке, која ће се зближити са Аустријом, што ће имати тешке последице као што се зна.

Енглеска као уточиште

Француска штампа остаје толико чврсто убедјена да је неутрална «сабраност» неопходна француском опорављању, да је склона претворити Велику Британију у свог јунака, од којег се захтева борбена нарав и патриотски докази. Она се чак показује увредљива и често замера, као *La Petit Journal*, 9. јануара 1878. године, кад горко осуђује: «Турци су у праву што губе уздржљивост, што се жале због недостатка искренности и одлучности енглеске политике». *La République Française* показује прстом праве кривце, евангелистичка британска удружења, која су наметнула Енглеској разумевање према Бугарима. Без обзира на све те критике, Велика Британија остаје «носилац и бранитељ западне цивилизације», што јасно показује цивилизацијско читање руско-западног супротстављања.

Сетимо се да Османско царство, поражено у Европи и у Азији, нема другог избора него да потпише веома неповољан Санстефански уговор, 3. марта 1878. године. Европски а поготово британски мучан сан се понавља: Русија је у Цариграду, довољно снажна да диктира Турској своје услове. Неће се уздржати, као што се зна. Ситуација је неприхватљива за Велику Британију. Прво у Азији, где је пут између Ерзерума и Персије, такорећи ка Индији, анекстиран. Друго, што је још неприхватљивије, формирана је аутономна кнежевина Бугарска која се шири до Егејског мора. Преко те «Велике Бугарске», Русија ће бити у стању да заобидје теснац и да добије отвор на Средоземље. Што се тиче Аустро-Угарске, она мора констатовати да Русија није испостовала уговор од марта 1877. године, који обавезује Русију да се неће умешати у босанске игре и да ће дозволити Аустрији да окупира Босну и Херцеговину, ако она остаје неутрална у руско-турском рату. Чим су британска и аустријска дипломатија заоштриле свој став и успеле да намећу Русима своје захтеве, што значи систематски преглед читавог Санстефанског уговора на конгресу, француска штампа се развеселила. *Le Temps* објашњава да

је сад готово «време политике бакшиша»; «Аустрија неће никада пристати да Русија успостави свој протекторат над словенским државама на Балканском полуострву. У тој англо-руској конфронтацији, читава француска штампа чека спас од Бизмарка. Француска власт није уопште поменута, чак ни у десничарским новинама, као што су *Le Gaulois*, *La Défense*, *La Revue de France*, *La Gazette de France*, *Le Français*. 24. априла, *La Petit Journal* подвучи: «Црна Гора и Србија не могу добити извесна повећања територије а да се аустроугарска монархија не распада». 3. јуна *La République Française* разуме Андрашија који захтева право на ревизију свих балканских проширења и право да се супротстави, ако су аустријски интереси у питању.

**За величанствену сабраност и за повратак Француске
у европски круг**
Француски унутрашњи контекст

Одмах после пораза у Седану (2. септембар 1870. године), унутрашња и спољна политика су постале нераздвојиве: монархисти су постали бранитељи мира а републиканци, које води Гамбета, су заузели став првака народне одбране и реванша. Међутим, сви су се брзо уверили, већ од јесени 1870. године, да је помиреност једини могући, барем привремени, пут. Ниједна сила није била пристала да подржи Француску у конфликту против Пруске. Шта више, Париска комуна (март-мај 1871. године) је још допринела револуционарној слици Француске. Тако да су просто сви француски политичари, широм целог политичког спектра, стекли уверење да треба показати нови режим конзервативним, родољубивим и приврженим хришћанском ђудоређу. Та тежња части ће обележити читаву француску спољну политику, па чак и дипломатско особље. Мора се повратити француско место у Европи по сваку цену, ма колико то захтевало да се Француска скучи. За француску штампу, Берлински конгрес означава прави повратак Француске у европски круг, за што великих. Француска повраћа своје достојанство. Осећа се медју Французима искрено једнодушно узбуђење, што *La République Française* изразито описује: «Осећамо се срећно због гостопримљивог дочека наших опуномоћеника пруженом, пажњом њима посвећеном, почастима њима исказаним, поверење, престижом и ауторитета њима признатим. [...] Чак примећујемо посебну благонаклоност према њима. [...] Што би крили задовољство што нам је то све пружено?»⁹. Уопште не сумњају у Бизмаркове игре.

⁹ 17. јун 1878, уводни чланак датиран од 16. јуна, 1.

Неопходност величанствене сабраности

То тражење поштовајна подстиче француску штампу и тера је на проналажење разноразних спољнополитичких доктрина, али једнодушно се изјашњава за *величанствену сабраност* која мора натерати Француску на неутралност и пацифизам кроз улогу универзалног бранитеља мира и међународне слоге и правде, искључиво дипломатским посредовањем и, ако буде потребно, чак и циничном неутралношћу. Сви се Французи сећају да је Француска остала сама против Пруске, напуштена од свију Европљана. Злопамћење остаје дубоко усађено. 7. марта 1878. године, *La République Française* сматра «да задатак уздржљивости и опрезности нама наметнут због наших националних несрећа може се помирити са захтевима патриотизма. [...] Француска мора бити Право, Нада и прибежиште против снаге». Једном речи, већина француске штампе сматра да њена ситуација намеће Француској да остане одаљена од међународних игара све док њен сопствени национални интерес не буде у питању. *Le Temps* додаје 18. априла: «Већ смо рекли и спремни смо понављати да Француска мора остати неутрална, одаљена од свих битака у којим нити њена част, нити њена безбедност не захтевају њено посредовање. Француска ради за сопствено уздизање; мораће још дуго радити на том пацифистичком делу. Не само што ми желимо гајити тај мир код нас, него га исто тако желимо свим нацијама Запада и Истока». 19. априла 1878. године, *La République Française* још јасније објашњава: «Сад смо чисто гледаоци. Управо због тога што желимо да наша домовина буде ван акције, одлучни да задржимо тај став гледаоца, можемо подићи глас у име права, морала и правде. Изражавамо истинити јавни осећај. [...] Изнад игара сила, постоји нешто јаче, што победници морају узети у обзир, иако се Француска, добровољно одсутна, повуче и усредсредјује».

Тачан поглед на «деградирану европску слогу»

Почеци опадања европске слоге и појава система савеза

Већ од 1875., Бизмарк тражи како да поврати неку врсту нове европске слоге. Има на уму да одбрани и да стабилизује стекнути положај. Знајући да Немачка сада заузима прво геостратешко и војно место у Европи и да је њен привредни развој узео свој залет, он жели да Рајх постане дипломатски центар нове европске равнотеже, да би контролисао сваки француски покушај реванширања. Доиста хоће обновити европску слогу, особито Берлинским конгресом, али то све

додељивањем централне улоге Немачкој, која је у прошлости припадала Аустрији или Великој Британији. Он ће установити једну врсту „деградиране европске слоге“¹⁰, која почива на два конфронтациона савеза, другачије речено на дубоку европску подвојеност, највероватније због своје мржње према икаквим удружењима а првенствено због своје опседнутости француским реваншом. На Берлинском конгресу, Бизмарк заиста успева да поштеди Европу од англо-руског рата због Османског царства, али не успева да задржи руско поверење јер се Русија, фрустрирана и лишена своје победе на Балкану, удаљује од Берлина. Уосталом, Бизмарк се последњих година непрестано приближио Аустрији и њу очигвидно одабрао уместо Русије, са познатим тешким последицама на Балкану, које ће постати све опасније до 1914. Јасно видимо почети будућих европских поцепаности које ће се остварити са системом савеза. Француска штампа добро предосећа да европска слога, већ од 1871., све мање и мање почива на узајамне вредности, а све више и више на просту механичку равнотежу и на дипломатску вештину. Она се више уопште не храни осецајем европске заједнице – морамо се сетити да је Бизмарк увек понављао: „Онај који говори о Европи се vara. Географски појам...неподношљива измишљотина“. Француска штампа даје томе одјек већ у марту: „Ма где је Европа данас? Где је узајамни интерес, узајамна идеја, где је политички систем, где је повезаност између свих сила?“¹¹. 5. јула, *Дневник Расправа (Le Journal des Débats)* безнадежно додаје: „[...] не можемо више крити колико наш Берлински конгрес разочара и растужује. [...] данас више ништа не остаје од европских уговора, споразума, погодба“. Општи осећај је да конгрес опоремећује европску равнотежу и осетљиво претвара положај великих сила. Најзад француска штампа протестује против аустријских добитака. Узрујаност постигне врхунац кад се сазна за англо-турски цариградски уговор од 4. јуна. Сматра се да је европска слога преминула и да је сад превладао национални егоизам¹². Док је у фебруару још била утешна, *La Revue des Deux Mondes* анализира са песимизмом и разочарањем дугорочне последице Берлинског уговора: «Ако берлинско дело задовољава извесној доста универзалној тежњи за моменталним миром, оставља нам с друге стране жесток и неописив осећај разочарења и двоумљења. [...] Иако је у том Берлинском конгресу било понекад питање о узајамним европским интересима, уосталом

¹⁰ Georges-Henri SOUTOU, *L'Europe de 1815 à nos jours. 1871-1890 : l'apogée de l'Europe, Essai de synthèse comparative*, Paris, PUF, Nouvelle Cléo, 2007, 116.

¹¹ *Француска Република*, 1. март 1878. године, уводни планак датиран од 28. фебруара, стр. 1.

¹² *Време*, 15.-17. јул 1878., стр. 2.; *Дневник Расправа*, 17. јул 1878., стр. 1.

више ради навике, права реч је претежно дата руским, па аустријским и још енглеским интересима, који су се дволично сложили само толико да би разбили једно царство, чисто ради самовољног задовољства или сопствене искључиве сигурности. [...] Да је задњи рат завршен, да је источно питање привремено стишано, све је то могуће; али то питање сигурно није решено и не може се решити таквим начином, путем таквим дипломатским актом, који суочава толико супарничких интереса, а не успева да их озбиљно измири. [...] Између великих сила, Европе као и Азије, стање посматрања и неповерљивости је од сада отворено признато. У суштини, Берлински конгрес остаје шта је од увек хтео бити, конгрес започете поделе, скривених анексија, признатих освајања, организованих такмичења око заоставштине "болесног човека"». У свету јавности, превладао осећај да је европски поредак постепено деградиран већ од Париског конгреса 1856, иако се сматра да је барем тамо оштећен у име народних тежњи и са намером да се утемеље базе новог европског мира. Овог пута више се ради о подели посмртних остатака отоманског царства. Не да француске новине жале што су захтеви малих нација арогантно игнорисани - једино их Грци и Румуни колико-толико додирују, али остају прилично хладни по питању одсуства Срба и Црногораца око преговарачког стола, али се изразито плаше слабљења мира.

Одбацивање етничких национализма и заштита мањина

Тај бучан повратак вишевековног англо-француског сукоба и обесивна мржња Словена толико заслепљује француску штампу да она уопште не примећује одлучујућу улогу Француске у заштиту националности и мањина: Берлински конгрес заиста штити цивилна и политичка права мањина на Балкану - укључујући и Јевреје - и шире, у читавом османском царству. То је права иновација у европском јавном праву. Француска штампа ће искључиво запазити да ће од сада велике силе контролисати и ограничавати национални покрет на Балкану у оквиру виших интереса великих. Најпре инсистира на свим могућим прекорачењима и свој неумереност балканских словенских национализма.

Закључак

Начелни принцип Берлинског конгреса није био право народа на самоопредељење, него признање новородјених европских нација. Нација је том приликом сматрана прогресивном конструкцијом, уједно историјском, политичком и културном, записаном у европском оквиру,

a не општим изразом етничке или верске припадности. Тако схваћена, нација није непомирљива са одржавањем органске и механичке равнотеже европске слоге. Француска је управо такву помирљивост одбранила у Берлину, иако француска штампа није то уопште схватила. Јавно мњење колевке Нације и Државе-Нације упорно је ускраћивало младим словено-балканским народима право да постану праве Нације, у име мира, европске равнотеже и виших француских интереса. Тако да је у исто време остало неосетљиво на морални и спољно-политички препород Француске, који ће јој ипак дати непобитан политичко-културни значај на Балкану после Првог светског рата. Мода *new journalism*-а није очигледно успела да олакша новинарима приступ тајној дипломатији.

Saša MARKOVIĆ

LA PRESSE FRANÇAISE ET LE CONGRÈS DE BERLIN

Résumé

Par la force des choses, la France se présente au congrès de Berlin en spectatrice en quelque sorte. La presse nationale lui assigne la tâche de sauver la paix sans jamais se départir d'une attitude de neutralité prudente et soucieuse de l'équilibre européen. Elle réussit néanmoins à jouer un rôle non négligeable de médiation et à se réinsérer dans le concert des grandes puissances, se rapprochant à l'occasion du Reich. L'année précédente déjà, Bismarck avait discrètement mais efficacement soutenu les dirigeants républicains dans la crise du 16 mai, et à Berlin il leur fit miroiter le soutien de l'Allemagne pour une politique d'expansion coloniale. Paris allait mettre la Revanche entre parenthèses, ce qui convenait à la fois à Bismarck et au personnel républicain opportuniste, qui, à la différence de la période de Défense nationale en 1870-1871, avait pris conscience du fait que la paix était une condition essentielle de légitimation de la République, et que toute agitation nationaliste ou guerrière risquait de profiter d'abord aux forces opposées à la République. Dans les affaires franco-allemandes, politique intérieure et politique extérieure françaises étaient indissociablement entremêlées.

Mais le Congrès de Berlin tint également compte de l'évolution des réalités locales et permit la poursuite de l'évolution progressive des Balkans, entamée avec l'indépendance de la Grèce. Enfin, le Congrès de Berlin reconnut la notion d'une garantie de l'Europe pour les minorités. Deux axes essentiels du congrès qui échappèrent pour l'essentiel à la presse française, trop occupée à dénoncer les égoïsmes nationaux et à prôner le *statu quo*. La vogue du *new journalism* ne permettait manifestement pas encore de pénétrer les arcanes de la diplomatie et avait pour effet

pervers de donner une importance croissante à l'immédiateté de l'actualité au détriment de la profondeur de l'analyse. Voilà pourquoi la presse française déchaîna une campagne antislave à l'occasion du Congrès, obsédée qu'elle était par la nécessité de préserver un statut quo pacifique et de s'en tenir à un *splendide recueillement*. Qu'il s'agisse de tradition diplomatique philottomane ou de prémices humanitaires modernes, il faut noter chez les journalistes français l'émergence du souci de la protection des minorités.